

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2025 Задужбина Иве Андрића, Милутина Бојића 4, Београд
Copyright © 2025 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-05860-4

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

Иво Андрић

ЗНАКОВИ ПОРЕД ПУТА

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Београд, 2025.

„Сваки ти је враг у моје либро записан“

Јово Марков Џиновић
некад запослен као радник на
градњи Суецког канала

НЕМИРИ ОД ВИЈЕКА

Има народних прича које су толико општечовечанске да заборавимо кад и где смо их чули или читали, па живе у нама као успомена на наш лични доживљај. Таква је и прича о младићу који је, лутајући светом и тражећи срећу, зашао на опасан пут за који није знао куда га води. Да се не би изгубио, младић је у дебла дрвета поред пута засецао сикирицом знаке који ће му доцније показати пут за повратак.

Тај младић је оличење опште и вечне људске судбине: с једне стране, опасан и неизvestан пут, а с друге, велика људска потреба да се човек не изгуби и снађе, и да остави за собом трага. Знаци које остављамо иза себе неће избећи судбину свега што је људско: пролазност и заборав. Можда ће остати уопште незапажени? Можда их нико неће разумети? Па ипак, они су потребни, као што је природно и потребно да се ми људи један другом саопштавамо и откривамо. Ако нас ти кратки и нејасни знаци и не спасу од лутања и искушења, они нам могу олакшати лутања и искушења и помоћи нам бар тиме што ће нас уверити да ни у чему што нам се дешава нисмо сами, ни први ни једини.

Такав је живот да човек често мора да се стиди онога што је најлепше у њему и да управо то сакрива од света, па и од оних који су му најближи.

Иво Андрић

*

Оно што је најлепше на искреној и дубокој љубави, на којој је све лепо, то је да у односу према ономе кога волимо ниједна наша мана не долази до израза. Много шта што је зло у нама ишчезава, а оно што је добро устостручи се.

*

Видео сам откопане гробове из V века пре Христа. У њима су били још увек видљиви трагови главних костију и наслућивале се основне линије људског лика.

У мени се јавило незадовољство, као над неуспелим делом или недовршеним послом. Човек треба да нестане без трага.

*

Има жена које су неугледне и опоре на очи, као сеоски хлебац, али крију у себи велику и здраву сласт за онога ко се не да збунити спољашњошћу, него гледа и осећа дубље и стварније. Чини ми се кад би људи знали колико је за мене напор био живети, опростили би ми лакше све зло што сам починио и све добро што сам пропустио да учиним, и још би им остало мало осећања да ме пожале.

*

Познавао сам једног човека који је за сваку ствар коју он нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч.

*

У строгости коју показују некадашњи развратници према младежи, има нечег нарочито ружног. Они кажњавају младеж и за своје бивше преступе; можда се чак и свете за своју садашњу немоћ.

*

Бојати се људи, значи чинити криво Богу. Страх од људи можда и потиче отуд што смо се некад огрешили о божији принцип. Човек у коме има жива душа не би, логички, требало да се боји људи ни ичега људског.

Знакови поред њуша

*

У ноћи има увек страха, као влаге, некад више некад мање. Његов утицај на нас сасвим је неједнак. Понекад имамо снаге да му се потпуно отмемо, понекад нас само тренутно прође, као језа, а понекад му отворимо сами душу и пуштамо га да гази и хара како хоће.

*

Док је човек плен својих страсти, роб чула и играчка маште, дотле су и свака тајна мука и горчина разумљиве и лакше, јер заслужене, као природно наличје недостојна живота. Али кад се и доцније, као господар своје себичности, сав предан раду, живећи за друге, увиди да је та иста горчина на крају сваког пута, онда заиста човек не зна шта да мисли и нема чему да се нада. Остаје, понекад, светла нада, не трајнија од блеска муње, да све ово није права стварност. Мисао – да ћемо се *продубијти*, јецајући.

*

Сачувај нас, Боже, од остварења снова. Удаљи од нас оно што је предмет наших жеља, јер тело наше жели своју сопствену смрт.

*

Понекад човек преживљује такве ствари да сама чињеница да их је преживео значи не само победу и избављење него чудо; једно поновно, радосно рођење по нарочитој милости виших сила.

*

Код унутарњих борба које човек води са самим собом и са непознатим силама у себи, важи више него игде правило: не предај се никад! – Ни предаје, ни уступања! А пре свега, што кажу у Босни: не вежи тугу за срце!

Бити увређен неправдом људи мање је него бити у беди, а бити у беди мање је него бити болестан, бити болестан још није: умрети. Али и кад је човек увређен неправдом, тешко болестан, па и на самрти, не треба, тек тада не треба да „пусти рђи на се“. Тада треба напрегнути све силе и не признати тугу и малодушност. Издржати тренутак, а

Иво Андрић

већ идућег часа човек је или на путу да прездрави или мртав. А смрт је највећи и најсигурнији осветник.

*

Божија правда се ретко јавља. И то је срећа за овај свет, јер она долази као експлозија и разнесе све заједно: кривца и његову жртву и све живо што се случајно нашло у њиховој близини. Остварење апсолутне правде на земљи морало би бити одједном, потпуно и посвудашње. Онда би се под силним, равномерним и истовременим притиском све честице држале у равнотежи. Овако, јављајући се ретко, местимично и на махове, она је исто што и оркан, катаклизма и трагедија.

*

У овом друштву подједнако патимо сви, и жене и мушкарци, само су улоге подељене, и то отприлике овако: Кад ми патимо због жена, то је готово редовно због тога што жене нису онакве какве бисмо ми желели да су. Кад жене пате због нас, то је увек стога што смо овакви какви јесмо. Али, што је главно, патимо сви и мучимо се често, дуго, свирепо и бесмислено.

*

Само активни људи и њихова борбеност и безобзирност покрећу живот напред, али га само пасивни људи и њихова стрпљивост и доброта одржавају и чине могућним и подношљивим.

*

Завист људи, то је гнев богова.

*

Гледајући једно људско насеље на некој влажној стрмини, ограђено посрнулом оградом, дође ми мисао о правој намени овога света.

У ствари, ова планета је можда један обор у који је сатерано и затворено све што је у васиони живело и гамизало, са једином сврхом да ту помре.

Знакови поред њуша

У великим болницама има по једна соба у коју преносе оне болеснике за које се види да ће живети још неколико сати. У васиони, ова наша земља је таква соба за умирање. А то што се плодимо, то је само илузија, јер све се то дешава у границама смрти на коју смо осуђени и због које смо на земљу бачени. У ствари, мерено васионском мером а казано нашим људским речима: јуче смо доведени, а сутра нас неће више бити. Можда ће још трава расти и минерали сазревати, али само за себе.

*

Кад наиђу тешка мутна времена и учестају сукоби и узбуне међу људима, отвори се одједном Библија на њеним најтамнијим страницама и наш ужас или наше неразумевање нађу древне и познате речи као једини израз.

Гледајући војнике и жандарме који су до малопре били и убијали, видео сам им у очима, дубоко испод спољњег беса и дрскости, једва приметно колебање у коме је било и животињског страха и неке жеље да се не буде на том месту ни у том облику. У том дрхтању у дну зеница прочитао сам одједном јасан и несумњив јадни, страшни и детињски Каинов одговор: – Зар сам ја чувар брата свога?

*

Не смрт, заборав решава све. Заборав, и то не само појмова, речи и лица, него свега што постоји и живи. Заборав тела и заборав времена. Заборав, да би се могло предахнути и живети даље у телу без сећања, са духом без имена. Заборав, смрт са правом на наду.

*

Одавно ми је постало јасно да не би имало смисла, да не би било могућно живети кад би живот био онакав какав на махове изгледа, кад би све ствари у животу биле само оно што њихово име казује и ништа више. Овако, знам да колико год је пространство живота на површини, у ширини, толико га има у дубини, тако да су невидљиве и скривене могућности живота безброј милиона пута веће од оних које видимо на површини.

Једино је тако могућно поднети живот и мисао о смрти.

Иво Андрић

*

Чим неко нешто воли и за нешто се веже – мисао неку, предмет или живо људско биће – он даје нешто од себе и спреман је да даје и губи још више, без мере и рачуна, са истом оном нагонском безобзирношћу и стихијском жестином са којом се људи бацају на стицање и грабеж. И то је до сада једини познати начин како један човек може да даје другим људима или стварима око себе и оно што не мора и онда кад не мора. Тако то што се зове љубав ствара једно непрегледно и неразумљиво књиговодство међусобних давања и примања, са потпуно антиподном, астрономском рачуницом у којој је све нејасно, али чији је крајњи збир кратак, јасан и разумљив.

*

С годинама почињу и у најбурнијем човечјем животу да се устаљују и примећују извесне појаве које се симетрично и равномерно понављају. И дух који живи веома мало свесно и вољно не може да их не примети. Тако човек гледа свој живот унапред. Зна се шта носи октобар: слуги се март и предосећају летњи месеци. И ту не помаже никаква хигијена духа ни профилакса (и на то се с годинама долази!), нити има бежања нити може бити заборава. Највећи напори воље узалудни су или помажу врло мало. Најопречнија духовна стања: страх или опасна радост или плодан мир, смењују се у човеку готово календарском сталношћу и јављају се неминовно, упоредо са променама на земљи.

*

Да старимо, да умиремо, то смо одувек знали, иако смо се споро навикавали на ту мисао и тешко мирили са њом. Али са годинама, ево се јављају у нама, и то пре смрти и пре самог старења, нове мисли са којима се човек не може да помири и које нас гурају у старост пре времена и у праву смрт пре умирања. То је: јасно и неумољиво сазнање да у оном што је плодно, радосно и напредно у свету, ми све мање и све ређе учествујемо, да је све више заноса које не осећамо и подвига у којима немамо удела, да у ствари, за нас, свет вене и умире пред нашим очима, а ми, још живи али изван живота, посматрамо га немоћни, без речи и покрета.

Знакови поред њиша

*

Одавно сам приметио на лицима људи које је задесила велика несрећа неки нарочито мучан и ружан израз који изненађује и одбија, и који је готово истоветан са изразом лица код људи којима је потпуно овладао један порок и мучи их без престанка.

Не знам, у овом тренутку, где треба тражити објашњења овој чињеници и да ли би се оно могло наћи, али чињеницу сам утврдио несумњиво. Вероватно да сте је приметили и ви.

Да ли између бола и порока, поред све огромне разлике и места које им ми дајемо у хијерархији људских страдања, постоји веза, или можда они имају заједнички корен негде у дубини? Или је лице људско тако сиромашно да се изрази свих могућих душевних стања своде на неколико утврђених гримаса? Или је наше око слабо и моћ нашег расуђивања о стварима које гледамо тако малена?

*

Боже, не допусти да срце наше остане празно, него дај пошто од Твоје воље све зависи – да увек желимо и да се надамо, и да то што желимо буде добро и стварно и да наша нада не буде испразна. Дај да предмет наших жеља буде виши и лепши од нашег живота и да се доброј нади никад не изневеримо због кратких и варљивих остварења која заклањају видик и лажно обећавају одмор. Дај нам прав пут, са пролазним посртањима, а са миром и славом на крају. И дај нам мудрости и храбрости, кад нам дајеш искушења. И ма куда ишли и лутали, не дај да на крају останемо изван Твоје свеобимне хармоније, јер то сваке секунде, на сваком месту, сваким делићем бића желимо.

*

На махове имам пуну илузију да ми је у страховитој ломљави и пролазности свега око мене дато пет минута, поклоњено пет минута живота на белом хлебу, да слободно и мирно дишем и мислим. И ја користим радосно и снажно то време, мирноћом биљке, и не помишљавам ни кад је почело ни кад ће свршити. А моја мисао протеже тих пет минута у бесконачност, изнад свих покрета, сукоба и бура, и ја живим

Иво Андрић

светлим, дубоким животом мисли и не могу ни једном једином од тих пет тренутака да догледам краја, јер је већи од света и дубљи од среће.

*

У најгорим тренуцима, кад је граја око мене на врхунцу, кад се по-мраче и последњи трагови разума и доброте и кад све речи и гримасе изражавају само зле и погрешно упућене нагоне, тада ја једним очајничким покретом мисли, као муњом, уништим цео свет, збришем и сурвам у ништавило све, до последњег трага постојања. Над свим оним што су људи радили и говорили, неописиво страшним, али ишчезлим и покопаним заувек, зацари се тишина, не мртва и безлична тишина људских насеља, него велика васиона тишина, један нов свет, сав од тишине, дивни Јерусалим, божији град, нем, величанствен и непролазан. Блокови тишине, лукови и углови од тишине, сенке и просијања на зградама и у дну видика, један нов живот оних који су изгубили игру у свету, рај који остаје пошто се из-бесни материја у њеном облику који видимо и додирујемо сваког дана и који нас трује и сатире сваког минута.

*

Сада, кад сам видео, чуо, осетио и упознао и једно и друго, време је да потражим треће место. Скровито а узвишено место, где се не урла и не пева, где се стичу конци и услови живота и смрти, где се не жели и не чека, него се седи над нађеним и дочеканим, над непрегледном и непролазном реком живота, целог живота, у размишљању, без жеље и помисли да се обухвати, заустави или заграби.

*

Време је за мене највеће чудо. Поимање времена, употреба времена, осећање времена, све су то за мене праве загонетке, које се постављају преда мном свакодневно. У свако доба дана и ноћи, у сну и на јави, осећам време као елеменат, благ и користан или штетан и разоран, као што човек осећа ваздух, ватру, воду. Гушим се од недостатка времена или осећам како ме жеже и сатире, или пливам у њему са осећајем божанске лакоће. И у сваком тренутку знам да је време једна

Знакови поред њиша

болна илузија, да је, у ствари, број суђених откуцаја нашега била и да друкчије и не постоји. Пре првог откуцаја, као и иза последњег, протеже се у недоглед вечност нашег непостојања, немерљива, неосветљена, несхватљива и неизрецива а присутна у свакој нашој мисли, у даху, речи и залагају.

*

На махове, усред активног живота, осетим одједном како све одлази, како ствари напуштају свет и човек човека. Тада се враћам својој самоћи, правом завичају моје свести. А моја самоћа, то није тишина и непомичност, мрак и бесвест; то је вапај и кликтај свих људских судбина и животних захтева, од постанка света до данас, то је вихорно кружење безбројних сунаца, према којима је ово што нас греје само играчка, то је брујање милиона васионских звона у којима су планете клатна. И кроз ту васиону без краја и имена, пободен је, од врха до дна, као стожер, мач од светлости – моја свест.

*

Болови који потичу од урођене осетљивости, од несклада између мога унутарњег живота и свега око мене, од неразмрсиве игре маште и стварности, ти болови постају с годинама ређи и имају све мање власти нада мношћу. Али зато осећање пролазности све више прожима цело моје биће, хара у мени као зараза. И то није више питање мојих рођених година, ни опстанка створеног света око мене. Не. Реч је о времену уопште, о времену као таквом. Са страхом, са осмејком, готово са задовољством гледам како минуте протичу. И у даљини непојмљиви и безимени тренутак кад ће канути последња минута и кад ће извор времена пресушити заувек. И видим јасно: у борби коју свет води са својим суђеним временом што пролази, ја сам, као пребега, стао на страну времена, дакле на страну онога што умире и нестаје. И сад гледам свет као неко огромно тело од којег отиче његово време као крв, и са сваком минутом која искуца, са сваком крвним зрнцићем, то велико тело стари и слаби, неприметно али стално. А у том општем потопу који представљају наш живот, наше време и овај свет, ја пловим на санци која се зове пролазност.

Иво Андрић

*

Једна секунда мира, кад се све што се у мени укрштава, сукобљава и ломи зауставило и стишало у светли тренутак равнотеже. Изнутра ме обасја, на махове, срећна свест о непостојању. Обасја, и умине.

*

Кад год ми се дешавало да ме људи и прилике око мене присиле на анималан живот и биолошку борбу, увек сам успевао да нађем неслућене и неочекиване утехе и помоћи које су личиле на права чуда. У ствари, то су биле просте и јасне мисли које су осветљавале пут надалеко испред мене и иза мене и тиме ми давале и тачну слику и праву меру мога положаја. У најгорим тренуцима мислио сам овако: овај ужас од ниског живота цена је којом се плаћа и искупљује све високо и лепо што смо знали и осећали, а пошто је све ово у најужој узрочној вези са нашом мисли о Богу и нашим осећањем лепоте, треба наћи снаге да се и ово прими и заволи исто као што се воле Бог и лепота сами. И кад они који ме тлаче, трују и једу, и који за други живот и не знају, налазе у себи снаге, издржљивости и вештине за борбу, зашто да је не нађем ја који сам гледао и који ћу опет видети сјај другог, лепшег живота за који ниједна жртва није превелика и ниједна цена превисока?

Тако се у мени утврђивало сазнање да је сваки нижи живот у служби вишега, да је све повезано и осигурано и да је човек свуда и у свако доба на свом правом месту и – само пролазно. Са тим скупим сазнањем човек може све поднети, јер је свака битка унапред добијена самим постојањем неуништивне и праве мисли.

*

Живети у страху, у кајању, у сталном страху од страха, не моћи ока склопити и не моћи душом данути, и при свему томе радити и смејати се и разговарати, то значи за људе као ја живети и успевати међу светом.

*

У дневнику мојих помрачења свако се од њих такмичи за прво место по снази и трајању.

Знакови њоред њуѡа

*

Против веровања у пакао буни се осећање, а против веровања у рај буни се све у мени и све што видим и знам око себе одувек. Ни сам Створитељ са својом бескрајном добротом, ни драгоценa крв највеће жртве, ништа није у стању платити цену која би требало да се само и једна чета одабраних уведе у рај, ако рај треба да буде оно што се каже да јесте. Нема делића једног на нама који би био могућ и способан за вечно блаженство и смирење у Божанству. Нема и не може га бити, ни после свих испаштања и очишћења, чак ни по снази божје милости и љубави. Човек по своме бићу и позиву није предмет спасења и блаженства, него ствар која пада и пропада. Јер, ми рођену крв проливамо и, што је горе, ми један другог судимо, и то стално, непотребно, бездушно и бесмислено, тврдим срцем и кратким разумом. Зато, ако постоји рај намењен нама људима, он је празан и остаће довека празан, а то је као да и не постоји.

Ничега у нама нема што би могло оправдати постојање раја. И највише што се за нас могло учинити, то је да нам је дат сан о рају.

*

Испод страшног живота који водим, јави се звук, дубоко, једва чујно, као ромон воде која се наслућује. Застанем само за тренутак, познам га, и кренем даље, утешен сазнањем да нисам без наде залутао и да још има повратка и излаза, док испод мојих тврдих и кривих путева тече вода божјег спаса и док могу да јој чујем глас који ме чисти, спасава и односи све око мене, као моћна а невидљива поплава.

*

У љубави има много бола, нереда и неправде. Али љубав је тако тајанствена ствар да и то можда само тако изгледа пред нашим површним и несавршеним судом. Снага и величина љубави, коју никад довољно не познајемо, можда је толика да се и то што нама изгледа као бол, неред и неправда исправља и поравнава негде, на неком вишем плану који ми не видимо.

*

Кад човек који је предодређен за духовни живот и већ посвећен у њега, пређе – *avec armes et bagages* – у противни табор, у свет искључиво спољњег и материјалног живота, то је за духовни свет огроман поремећај, отприлике као што су велике геолошке катаклизме за земљу. То је велика штета за оба света и најцрња пропаст за човека самог. Али најгоре што га чека у том новом животу, у коме је сваки сат један сасвим засебан пакао, то је ово: Такав човек унесе у нестални и бесмислени спољни живот сва мерила и сву логику духовног живота и поретка. И ту није тешко замислити паклену дисхармонију таквог живота. Човек лебди и гине на мукама, као између два исполинска жрвња, између онога што више није и онога што не може и не треба да постане.

*

Тежак час који није могућно преживети, него га треба прескочити.

*

Фиксна идеја од које многи људи пате, не признавајући то никад ником, јесте врста душевне епилепсије.

Као и код епилепсије, човек добро зна да болује од „идеје“, али док се она не јави он је потпуно здрав. А „идеја“ се јавља нагло, неочекивано, неодређеним поводом, и тада човек није више свој господар, јер она све у њему и око њега пороби. Његова свест постаје жива рана. Он тренутно обневиди за све око себе и одједном, као што каже шпански песник, „не види сунца ни ружа“. Он је тада, у себи, потпуно једнак епилептичару који је пао насред неког трга и око кога се искупио радознао свет, а неки искусан човек метнуо му у згрчену руку хладан кључ или неки други предмет од гвожђа.

Несвест и у исто време свест о срамоти и јаду. А за његову муку нема кључа ни другог хладног гвожђа које би га дозвољало себи. Он може само да неизмерно пати, разапет између грозне стварности коју ствара његова „идеја“ и живе свести да то ипак није тако, да је све само ображање. Тако остају као једина стварност муке које он подноси.

Али има један диван тренутак који познају људи мучени фиксним идејама. То је тренутак кад се човек, после јела или спавања, или усред

Знакови поред њуша

неког посла, одједном дигне, исправи и закорачи весело у свет у коме од његове „идеје“, која му је на њених милион начина до малопре крв пила, нема више нигде трага ни гласа. Од целог једног мрачног и замршеног света нигде ни сенке. Ах, тај тренутак, кад опседнути осети да је слободан, увиди да уображени свет зла и опасности не постоји, да може слободно одахнути и мирно живети, тај тренутак од мора не да се описати, не може се ничим платити ни надокнадити.

Али из те превелике среће, већ вреба секунда једна у којој ће се поново појавити „идеја“, дићи као тамна безгласна ракета, и поново завити у црно целу васиону.

*

Заборав је један од елемената неопходних у развиту живота.

*

Последња страница свеске.

Последња страница је за неизвесност. За срећно незнање с којим се легне под теретом мрака и устаје на позив сунчеве светлости. Неизвесност је имање оних који немају ништа и велика нада оних који нису навикли на добро у животу. Неизвесност је за разумне и поносне људе оно што је гатара за будале, слабиће и себичњаке: наговештава добро и зло, погађа ретко, али зато допушта све, и најопречније, могућности.

Како да не будемо испуњени поштовањем према неизвесности која се стере пред нама, кад она, можда, крије у себи наш спас и избављење.

*

Оно што може и бити и не бити увек се, на крају крајева, покори ономе што мора бити.

*

Ја се не бојим невидљивих светова.

*

Иво Андрић

Плод поремећеног или дотрајалог тела, то је мисао која нас ка гробу вуче.

*

Отаџбина – круг сунчеве светлости.

*

Дође време кад се човек нађе пред мрачним непрелазним јазом који је годинама, полагаано и несвесно, сам себи копао. Напред не може, натраг нема куд. Речи нестало, сузе не помажу; срамота га да јаукне; а и кога да зове? Не сећа се право ни свога имена. Тада види човек да на земљи постоји само једно истинско страдање, то је: мука немирне савести.

*

У првој половини живота, човек жели и ради оно чега ће се у другој половини стидети и одрицати, а друга половина му прође у узалудним покушајима да се поправи или бар заташка оно што се радило у првој. Тако се на крају све потиरे и своди на нулу. Остају само кајање и стид.

*

Има дана кад се намученом и отрованом човеку осмехне ведро јутро, и све тегобе које су га још до малочас окружавале, црне, тешке и непомичне као планине, одједном нестану као магловита привиђења. Све тада бива лако, добро и једноставно. И да неће, човек мора да се радује. Дише лако као на високој планини. Заборавља одакле је пошао, не пита се куда иде. Не жели ништа, не боји се ничега. Јавља му се додуше мисао: кад су толике страхоте тако лако и брзо нестале, оне се још лакше могу поновно јавити.

Али ништа не може у оваквим тренуцима да збуни и поремети човека, исто као што га у мрачним часовима све тако лако смућује и „до смрти“ растужује. Ништа!

Може бити да је дух што нас мучи сличан рафинованом крвнику, тј. кад почнемо да губимо свест, он престане са мучењем, полива нас